

L'epitafi del rei mallorquí Ibn Aglab conservat a Pisa

CARMEN BARCELÓ^{**}

RESSUM

Aquest treball examina la qüestió de l'origen de la inscripció àrab conservada a l'església de San Sisto (Pisa, Itàlia). Intentem mostrar totes les relacions que es poden establir entre formulari, decoració, dimensions i epigrafia de làpides andalusines i la peça italiana. Basant-se en una nova lectura del text àrab, l'autora dóna proves de la identitat del difunt: l'emir de Mallorca Ibn Aglab, mort el 486 H. / 1094 JC.

PARAULES CLAU: Ibn Aglab (448-486 H./1056-1094 JC). Epigrafia àrab. Taifes. Mallorca. al-Andalus.

ABSTRACT

This paper examines the question of the origin of the Arabic inscription preserved in San Sisto Church (Pisa, Italy). We attempt to show which relationship can be established between the formulary, the decoration, the measurements and the epigraphy of the andalusians gravestones and the same features of the Italian piece. Based on a new reading of the Arabic text, the author proves the identity of the defunct: the emir of Majorca, dead in 486 H. / 1094 J.C.

KEY WORDS: Ibn Aglab (448-486 H. / 1056-1094 JC). Arab Epigraphy. Taifa. Majorca. Al-Andalus.

Introducció

Com tots sabem, Pisa era una ciutat important en època medieval i aquesta importància es manifesta en molts dels seus monuments arquitectònics --com ara la *Torre campanile* i el *Battistero*-- be sigui a les diverses obres artístiques que es custodien a les sales dels museus i als tresors de les esglésies. Hi trobem també mostres d'art islàmica, com el famós grifó del *Camposanto*, posat en temps prou remots sobre el cim del sostre de la nau central de la catedral, de la part de l'àbsida, el qual es conserva avui al Museu de l'Opera del Duomo i que s'associa a un botí de guerra, obtingut potser en una de les batalles dels pisans contra els musulmans.

La producció artística islàmica hi ha romàs també a altres llocs de la ciutat, entre els quals hi és l'església romànica de *San Sisto* on existeix una estela fragmentada, de procedència desconeguda, amb una inscripció àrab funerària. Al peu d'aquesta làpida, que

* : Catedràtica d'Estudis Àrabs i Islàmics. Universitat de València.

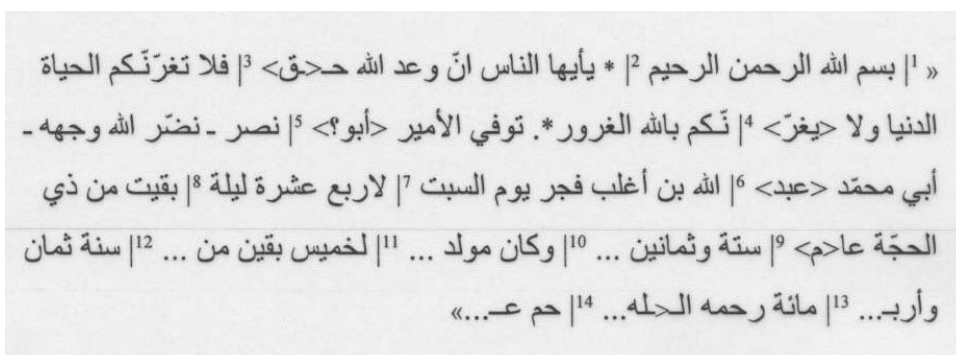
*. Excepte el de la fig. 1, els dibuixos són de l'autora.

es conserva encastada en un mur, podem veure un full explicatiu segons el qual la inscripció ha estat llegida fa anys pel conegut arabista italià Carlo A. Nallino qui va triar la data [7]86/1385, puix que no es conserven a la inscripció les paraules relatives a la centena de l'any de l'hègira en què fou escrita.

Pel que fa a les reproduccions fotogràfiques de la làpida, n'hi ha una excel·lent a l'obra de Giovan Battista Pellegrini,¹ n'hi ha altra a l'article publicat posteriorment per Maria Giovanna Stasolla,² la qual estudià i edità per primera vegada aquesta inscripció àrab³ com temps enrere sol·licitava d'un arabista el mateix Pellegrini.⁴

La làpida està incompleta i dividida en tres fragments; manca el marge lateral esquerre i la meitat esquerra del text de les últimes sis línies. Les seves dimensions són: 760 mm. d'alçada i 450 mm d'amplària; no es pot determinar el gruix perquè la pedra (com hem deixat dit) és encastada al mur. El camp epigràfic es divideix en 14 línies (45 mm. i l'última 35 mm.) i apareix circumscribit d'un arc sostingut per dues columnetes (només ha romàs una a la dreta). L'escriptura àrab, del tipus anomenat cúfic, va ésser tallada en relleu.

Ací tenim el text i la traducció proposades per Stasolla:⁵

1. In nome di Dio, clemente e misericordioso! 2-4 Cor. XXXV,5 È morto l'emiro <Abū?> 5. *Naṣr* --Dio faccia splendere il suo volto!-- Abū Muḥammad <'Abd?> 6. *Allāh ibn Aḡlab all'alba del giorno di sabato* 7. quattordici giorni 8. mancanti (alla fine) di *Dū al-ḥiṣṣāh* (= 16 *Dū al-ḥiṣṣāh*) dell'anno 9. ottantasei... 10. Era nato... 11. cinque giorni mancanti di... 12. dell'anno <quaranta e> otto... 13. cento. <Iddio> abbia misericordia di lui... 14. ?..

Maria Giovanna Stasolla data la inscripció el 16 de *Dū al-ḥiṣṣāh* de l'any [3]86 de l'Hègira (30 de desembre de 996) i justifica això per la presència del nom Aḡlab que es

¹ G. B. PELLEGRINI: *Gli arabismi nelle lingue neolatine con speciale riguardo all'Italia*. Brescia, 1972, II, 576.

² M. G. STASOLLA: "L'iscrizione araba della chiesa di San Sisto in Pisa", *Studi Magrebini* XII, 1980, 99-102 i làmines.

³ G. OMAN: "Materiali per lo studio della presenza araba nella regione italiana", *Studi Magrebini* XXI, 1989, 1-8, en especial pàg. 7.

⁴ PELLEGRINI: *Gli arabismi nelle lingue neolatine...*, II, 411, nota 14.

⁵ STASOLLA: "L'iscrizione araba...", 100.

llegeix indubtablement «a metà del sesto rigo [...]»; per això rebutja la datació [7]86 / 1385 proposada per Nallino «perché la dinastia degli Aġlabiti, regnante in Ifriq̄iya e in Sicilia, si estingue agli inizi del X secolo. Appare chiaro, invece, che al nostro personaggio è attribuito il titolo di *amīr* e che appartiene alla dinastia degli Aġlabiti». No obstant això, les recerques efectuades per Stasolla per tal d'identificar aquest personatge «non hanno dato finora risultati positivi».⁶

A més a més de desconèixer la identitat del personatge també és una incògnita la procedència de l'estela puix que aparegué --fora de context-- a principis del segle passat (entre 1924 i 1929) en fer obres de restauració als murs de l'església de *San Sisto*. És per això que tractaré de donar resposta a aquest problema i de resoldre a més a més «il dubbio che la lapide sia stata trovata in loco oppure importata».⁷

El meu punt de partida és l'estudi d'altres documents el text funerari dels quals tingui un formulari similar al contingut en la inscripció que examinem. Així doncs, confrontaré l'estela pisana a d'altres làpides de procedències diverses, ja que la presentació i desenvolupament del formulari textual, les dimensions, la decoració i l'aspecte de les lletres de l'alfabet cúfic de moltes làpides datades sovint ofereixen importants indicis útils per a establir la cronologia de les no datades i per a restituir al seu lloc originari aquelles inscripcions que han estat desplaçades.

Aquests són els plantejaments que vaig desenvolupar i defensar el 2006⁸ i que seguiré i mantindré ací. Llavors m'havia passat desapercebut un treball que sobre la nostra làpida publicà una revista eivissenca de cultura i turisme.⁹ N'he tingut notícia per amable indicació de l'amic i col·lega Guillem Rosselló, a qui agraeixo des de aquestes pàgines haver-me facilitat còpia de l'article al que hi faré --quan calgui-- referència o comentari.

Basta dir-ne ara que l'autor del treball suara esmentat segueix la lectura i la traducció de la nostra inscripció fetes per Stasolla però hipotetitzava a més a més, sense aportar cap justificació històrica i lingüística, una vinculació del prenom o paternitat fictícia (*kunya*) <Abū> Naṣr que hauria dut el difunt --segons la seva lectura-- amb el títol honorífic *Nāṣir al-dawla* que va adoptar l'emir de Mallorca Mubaššir (486-507 H / 1094-1114 JC), tot posant en comparació les traces epigràfiques de la làpida pisana amb les poques lletres cúfiques que es veuen en un fragment de moneda batuda per Ibn Aġlab, trobat a Eivissa i sense data.¹⁰

1. El formulari

⁶ STASOLLA: "L'iscrizione araba...", 101.

⁷ STASOLLA: "L'iscrizione araba...", 101.

⁸ C. BARCELÓ: "Un epitaffio islamico proveniente da Maiorca portato a Pisa como trofeo di guerra?", *Quaderni di Studi Arabi. Nuova Serie* 1, 2006, 55-68.

⁹ J. BARRAL: "Encontrada la lauda del emir al-Murtaḍā, primer rey independiente de las Islas", *Anuario. Ibiza - Formentera* núm. 12, 1994, 119-126.

¹⁰ BARRAL: "Encontrada la lauda, ...", 120 i fig. 2. Les característiques de la peça reproduïda permeten adscriure-la a les batudes l'any 480 / 1087.

La làpida pisana presenta el següent formulari i en aquest orde: a) *basmala*; b) *Qur'ān XXXV,5*; c) *tuwuffiya*; d) nom del difunt; e) invocació en favor del difunt; f) data de la mort; g) data de naixement; h) invocació final.

Tant la presència d'*Alcorà XXXV, 5* quant l'oració que acompanya el nom del difunt i l'orde seguit condueixen directament al formulari de les làpides fúnebres andalusines¹¹ al temps que exclouen qualssevol altre possible origen, com ara Tunísia, Egipte o Sicília,¹² perquè --com és sabut-- a banda de les dues parts permanents del formulari (*basmala* i nom del difunt) la resta (*taṣliya*, data, *ṣahāda* o professió de fe, plegaries i cites alcoràniques) és accidental i varia segons regions i èpoques.

Entre els epitafis d'al-Andalus, els de la segona meitat del segle XI ofereixen un formulari quasi idèntic al que desenvolupa el text de la nostra estela. En aquest període comprés entre 1050 i 1100, l'estructura dels textos funeraris andalusins segueix aquest orde: a) *basmala*; b) *Qur'ān XXXV,5*; c) *tuwuffiya* (o *hādā qabr*); d) nom o títol del difunt; e) oració en favor del difunt; f) data de la mort; g) una altra oració (o la *ṣahāda*). Aquesta última termina generalment l'epitafi sola o seguida de vegades d'una altra fórmula religiosa final com, per exemple, *Amīn, Rabb al-‘ālamīn*.¹³

L'expressió *hādā qabr* ("aquesta és la tomba") manca sovint en l'estructura del text mortuori dels epitafis d'al-Andalus produïts a zones no urbanitzades; al seu lloc hi és el verb *tuwuffiya* ("va morir").¹⁴ No és molt habitual trobar la data de naixement (*wa-kāna mawladu-hu*) als epitafis andalusins de la segona meitat del segle XI, tot i que aquesta apareix, per exemple, en una inscripció d'Almeria de l'any 507 / 1113; en aquesta làpida justament la data de naixement ocupa un lloc idèntic al què trobem al formulari de l'estela pisana.¹⁵

Quan es tractava de personatges nobles, a l'epitafi andalusí el títol honorífic i / o la professió del difunt se solia col·locar davant el nom del mort i de la seva onomàstica de la qual, normalment, se citava el nom propi (*ism*) i només un o dos elements de la cadena genealògica (*nasab*)¹⁶ i se n'ometia la *kunya* o paternitat fictícia.

A la inscripció pisana, seguint la lectura de Stasolla, trobarem el títol honorífic i una *kunya* (Abū Naṣr). Una piadosa oració hauria interrompuda la cadena onomàstica per a reprendre-la darrere el nom del personatge, que s'hi presentaria amb una segona *kunya*,

¹¹ E. LÉVI-PROVENÇAL: *Inscriptions arabes d'Espagne*. Paris-Leiden, 1931, xxi.

S. S. BLAIR: *Islamic Inscriptions*. Edinburgh, 1998, 199.

C. BARCELÓ: "Estructura textual de los epitafios andalusíes (siglos IX-XIII)", in Juan ARANDA DONCEL (coord.): *Homenaje a Manuel Ocaña Jiménez*. Córdoba, 1990, 45-46.

C. BARCELÓ: *La escritura árabe en el País Valenciano. Inscripciones monumentales*. València, 1998, 79-80.

¹² BARCELÓ: "Estructura textual...", 42.

¹³ BARCELÓ: "Estructura textual...", 44-50; BARCELÓ: *La escritura árabe...*, 83-85.

¹⁴ BARCELÓ: "Estructura textual...", 45; BARCELÓ: *La escritura árabe...*, 84.

¹⁵ M. OCAÑA JIMÉNEZ: *Repertorio de inscripciones árabes de Almería*. Madrid-Granada, 1964, 25, núm. 29.

¹⁶ BARCELÓ: *La escritura árabe...*, 79 i 84.

Abū Muḥammad, i el nom (*ism*) <‘Abd> Al-lāh, seguit d'un element tant sols del *nasab*: ibn Aḡlab. El resultat és, com a mínim, anòmal. Hi tornarem més endavant.

Encara que l'oració “Déu li hagi perdonat” (*raḥīma-hu Al-lāh*) és molt freqüent als epitafis islàmics de qualsevulla temps i lloc, en les inscripcions mortuòries de personatges d'elevada posició social o política d'al-Andalus en lloc d'aquella venia usada molt sovint una al·lusió a *Alcorà LXXXIII, 24: naddara Al-lāh wajha-hu* (“Déu faci resplendir el seu rostre”).¹⁷ Aquesta última plegaria és la que ha arribat fins a nosaltres a la cinquena línia de la làpida pisana, l'epígraf de la qual commemora, en efecte, la mort d'un emir.

Pel que fa a la data, l'estela pisana conserva la feria, el dia, el mes i l'any de la mort. També els epitafis andalusins del període 1045-1102 inclouen feria, dia, mes i any, sense ometre mai cap d'aquests elements. La referència al dia s'ha fet amb el numeral cardinal, introduït de la preposició *li-*, a la qual precedeix el verb *baqiya* o *ḥalā* (per indicar dia o nit del mes, passada o no transcorreguda encara) i segueix el nom del mes precedit de la preposició *min* o *li-*.¹⁸ Aquest mode andalusí de consignar la data en el període “Taifa” és el mateix mode seguit per a presentar-la en la inscripció italiana.

La igualtat del text de la làpida pisana amb el formulari dels epitafis andalusins de la segona meitat del segle XI bastaria per a permetre'ns concloure que, amb molta probabilitat, la làpida sigui obra d'un artesà andalusí d'aquest període.

Amb tot i amb això és precís continuar l'anàlisi de les dimensions, la decoració i l'epigrafia de la nostra estela --confrontant-la amb les de les làpides andalusines-- per tal d'obtenir-ne major informació, precisió i seguretat sobre la seva procedència i datació.

2. Dimensions

L'estela pisana té un format rectangular i va ser esculpida sobre una sola cara que es presenta emmarcada d'una motllura (*circa* 25 mm. de llargària als costats verticals i 55 mm. als horitzontals). Les pedres funeràries islàmiques de la península Ibèrica amb el mateix format sovint tenen un espessor comprès entre 40-150 mm. i tenen també les cares frontals i laterals polides.¹⁹ A més a més aquestes esteles mostren, delimitant el polígon, una faixa de 25 mm. a manera de llistell que envolta per complet el camp escrit, el qual pot presentar nombroses variants.²⁰

Respecte a la tipologia de les làpides sepulcral andalusines rectangulars, he demostrat que les dimensions de les pedres es basaven en la unitat mètrica medieval des del moment en què, sovint, les esteles solien mesurar un colze (*ḍirā'*) o un colze i mig de llargària per dos terços de colze d'amplària.²¹ En altres paraules, les làpides són rectangles

¹⁷ LÉVI-PROVENÇAL: *Inscriptions arabes...*, xxi.

BARCELÓ: “Estructura textual...”, 46-47.

BARCELÓ: *La escritura árabe...*, 79-80.

¹⁸ BARCELÓ: *La escritura árabe...*, 85.

¹⁹ BARCELÓ: *La escritura árabe...*, 66-67.

²⁰ BARCELÓ: *La escritura árabe...*, 68.

²¹ BARCELÓ: *La escritura árabe...*, 68 i figures 5a), 5b), 5c) i 6.

C. BARCELÓ: “Túmulo islámico del Museo Histórico Municipal de Écija”, *Astigi Vetus* 2, 2006, 131.

de *circa* 480 x 320 mm. o 720 x 320 mm. als quals el text s'hi presenta --en la major part dels casos-- desenvolupat entre els costats més llargs.

Si considerem amb cura les susdites dues quantitats majors (480 i 720), s'hi pot observar que ambdues coincideixen quasi exactament amb les mides de la fragmentaria pedra pisana: 760 x 450. Encara hi ha una altra consemblança de la pedra conservada en Itàlia amb una inscripció de l'any 496 / 1103 trobada a Còrdova. Tot i que el seu format no és pas l'estàndard andalusí, presenta, però, una altura de 382 mm. que és la meitat quasi exacta de la alçada que té l'estela pisana.²²

En aquest punt tenim de nou, amb un ample marge de seguretat, un altre indicatiu sobre la possible procedència andalusina de la làpida, les dimensions de la qual podrien també expressar-se amb una unitat mètrica medieval: 'un colze i dos terços de colze d'altura per un colze d'amplària' (= 760 x 460 mm), mesurant el colze al voltant de 47 mm segons els estudis rigorosos fets fa temps sobre aquesta mida.²³

He fet una classificació dels variats tipus de làpides sepulcral andalusines segons el mode en què s'ha distribuït el text de les inscripcions sobre la superfície de pedra o marbre.²⁴ La disposició del text de l'estela pisana correspon al tipus D de la meua descripció: el camp epigràfic ocupa tota la superfície frontal, presenta línies de separació i resta emmarcat en part per un arc cec sostingut per dues falses columnetes adossades a les faixes laterals.²⁵

Per les semblances de la làpida pisana i les esteles andalusines (formulari, dimensions i disposició del text) podria assegurar-se amb convicció que la inscripció ha pogut tenir l'origen a la península Ibèrica. Ens interessa continuar la comparació per poder refermar aquesta certitud, ara des del punt de vista d'epigrafia i decoració.

3. Ornamentació

Des del punt de vista ornamental la taula de pedra pisana apareix dividida en dues parts o zones de mides exactes: a la zona alta n'hi ha una en la meitat superior, de 380 mm. d'altura, que mostra un arc de ferradura a base de quatre triangles dels quals avui en conserva un parcialment trencat i només dos sencers; a la zona baixa en la meitat inferior, que també mesura 380 mm. d'altura, n'hi havia una altra part que tenia dues columnetes amb capitell, cimaci i basa; avui, però, tant sols en són visibles basa, fust i cimaci d'una columna.

En aquesta columneta dreta ha romàs una petita motllura interposada entre el fust i la basa, lleugerament prominent, amb feses verticals; hi roman també un collarí en relleu entre el fust i el capitell, amb fenelles obliqües. El capitellet podria ser d'orde corinti, la

²² M. ACIÉN ALMANSA i M. A. MARTÍNEZ NÚÑEZ: *Catálogo de las inscripciones árabes del Museo de Málaga*. Madrid, 1982, 30, núm. 14. Les mides de la làpida són 382 x 324 mm.

²³ Vegeu: F. HERNÁNDEZ GIMÉNEZ: *El codo en la historiografía árabe de la Mezquita Mayor de Córdoba*. Madrid, 1961, 48.

²⁴ BARCELÓ: *La escritura árabe...*, 57-62, fig. 5, 6 i 11.

²⁵ BARCELÓ: *La escritura árabe...*, 62, fig. 6 D i 11.

representació del qual s'ha fet amb la tècnica d'incisió en relleu, amb la mateixa fesa obliqua del collari i de les dues volutes que tenien forma de V.

Aquesta divisió i distribució exacta de la pedra en dos parts iguals es veu espesses vegades en les làpides d'al-Andalus dels segles XI i XII, en les quals s'usa en molts casos un arc, que representa simbòlicament la fornícula de l'oració, recolzat en dues columnetes. A la ciutat d'Almeria cap dels epitafis del segle XII --que sovint tenen arc simbòlic-- presenta adossades columnetes laterals.²⁶

Encara que molt esquemàtic, el disseny del capitellet representat a l'estela de Pisa s'assembla als andalusins del període Taifa de finals del segle XI fins la primera meitat del segle XII, com els d'orde corinti amb flors d'acant llis provinents de Toledo, Saragossa, Granada i Almeria.²⁷

Des del punt de vista de les esteles andalusines amb columnetes, el referent més pròxim és la inscripció de Còrdova datada el 496 / 1103 --ja esmentada-- que conserva l'epitafi d'una filla del governador (*al-amīr*) almoràvit de la ciutat. Mostra un arc de ferradura sostingut per dues columnetes amb basa, lleugerament prominent i amb fenelles obliqües, i capitell amb collari i abundor de particularitats pròpies dels d'orde corinti que presenten fulles d'acant llises.²⁸

El tallista va marcar sobre la làpida 13 línies de separació de 5 mm. d'altura cadascuna que serveixen per a dividir el text en 14 línies d'escriptura, de 45-50 mm. d'altura excepte l'última. Línies de 5 mm. d'altura, organitzades de la mateixa manera i formant línies de 45 mm. d'altura venen usades sovint amb el mateix propòsit en les làpides andalusines, sobretot les de la primera meitat del segle XII.²⁹

En quant als motius ornamentals de la làpida pisana, es tracta d'elements de farciment, aïllats de context. Hom pot parlar de discos, de cercles i de decoració floral que es distingeixen a l'interior de les línies d'escriptura (línies 1 a 8 i línia 10); s'hi veuen també fruits i rams amb fulles o palmetes, bilobulades i trilobulades, realitzats amb la tècnica de la incisió en relleu dins dos dels triangles (dels quatre que forma l'arc) i també en la setena línia i en l'última. Algunes fulles tenen decoració amb nervadures i els cercles o discos semblen glans (vegeu figures 3 i 4 i làmina 1); són absents, però, les decoracions florals que poden veure's en esteles d'altres períodes en forma de branques continues que s'enrinxolen.

La reproducció esculpida de fulles i de discos o cercles és bastant comú, abundant i molt recurrent a les esteles andalusines dels segles XI a XIII, però les formes més veïnes

²⁶ vegeu OCAÑA: *Repertorio...*, làmines XIV-XLV.

²⁷ P. MARINETTO SÁNCHEZ: "El capitel en el periodo Taifa", in *Coloquio Internacional de Capiteles Corintios Prerrománicos e Islámicos (ss. VI-XII d.C.)*. Madrid, 1990, làmines 1e,f; 2a,c; 3a,c,e,f.

²⁸ LÉVI-PROVENÇAL: *Inscriptions arabes...*, núm. 24, làmina VIII.

M. OCAÑA JIMÉNEZ: "La epigrafía hispano-árabe durante el periodo de Taifas y Almorávides", in *Actas del IV Coloquio Hispano-Tunecino. Palma de Mallorca 1979*. Madrid, 1983, làmina 8.

M. BERNUS-TAYLOR (dir.): *Les Andalousies, de Damas à Cordoue*. Paris, 2000, 140 [147].

²⁹ BARCELÓ: *La escritura árabe...*, 183, figura 11.

LÉVI-PROVENÇAL: *Inscriptions arabes...*, làmines XII, XVIII,a, XXXIII,a.

són les que es troben sobre una inscripció d'Almeria datada el 488 / 1095³⁰ i sobre inscripcions de València, particularment sobre epitafis de la regió de Dénia datats al segle XI.³¹

Les dades relatives a la decoració i a les dimensions de l'estela pisana coincideixen amb les inscripcions islàmiques de la península Ibèrica datades entre els segles XI i XII i es pot fer el suggeriment que la làpida sigui amb molta probabilitat d'aquesta procedència. Per tant, com ja ha estat notat a les línies precedents, es refermen les proves per a la seva precisa atribució.

4. L'epigrafia

Les lletres de l'estela pisana tenen l'aspecte dels signes de l'alfabet cúfic usat en el període dels «reis de Taifa» d'al-Andalus però s'allunyen del tipus alfabètic emprat en altres èpoques i també en altres regions magrebines (Tunísia, Sicília o el nord d'Àfrica). Ocaña³² ha fet el disseny de la paraula *Al-lāh* treta d'esteles gravades en els regnes de Toledo, Sevilla, Saragossa, Almeria i Còrdova del període Taifa (vegeu figura 1). Com podrà observar-s'hi, la paraula *Al-lāh* de la inscripció cordovesa del 495 / 1103 ha estat traçada en mode igual al de la nostra estela.

No obstant això, el nexa *Al-lāh* de l'estela pisana (figures 3 i 4) és molt semblant al que presenten esteles d'Almeria, com ara la datada l'any 527 / 1132, o cordoveses com la de l'any 517 / 1123 (figura 1). També mostra similituds amb el d'una inscripció valenciana datada el 453 / 1061 (figura 2). Tot això només vol dir que a al-Andalus les modificacions de l'estil cúfic van ser lentes, tot i que els canvis mai no es van produir abans de transcórrer mig segle o --segons èpoques-- entre uns trenta o quaranta anys, com he tingut ocasió de comprovar.³³ Una altra similitud de l'estela pisana amb les andalusines és l'altura mitjana del signe *alif*: 31 mm; el terme mitjà andalusí oscil·la entre 30 i 37 mm.³⁴

Respecte al tipus cúfic en relleu de les inscripcions àrabs andalusines que presenten escriptura d'un estil i una tècnica igual a la làpida pisana, hom troba un cúfic pràcticament idèntic en un conjunt d'onze inscripcions datades en la segona meitat del segle XI, entre 465 i 505 / 1072-1111; aquest conjunt d'inscripcions prové de Còrdova, Sevilla, Toledo, Múrcia, Almeria, València i Dénia. Les extraordinàries semblances de les lletres de l'estela pisana i el tipus de cal·ligrafia usat en aquelles pot veure's a les làmines de l'obra de Barceló,³⁵ Ocaña,³⁶ Lévi-Provençal³⁷ i les figures 2 i 3.

³⁰ LÉVI-PROVENÇAL: *Inscriptions arabes...*, làmina XXVI,a.

OCAÑA: *Repertorio...*, làmina X,b.

³¹ Vegeu BARCELÓ: *La escritura árabe...*, fig. 10-12a-d.

³² OCAÑA: "La epigrafia hispano-árabe...", làmina 12.

³³ C. BARCELÓ: "El cúfico andalusí de "provincias" durante el califato (300-403/912-1013)", *Cuadernos de Madīnat al-Zahrā'* [Actas IV Jornadas de Madīnat al-Zahrā': *Nuevas investigaciones sobre el Califato de Córdoba*. Córdoba, 10 al 12 Noviembre 2003] 5, 2004, 184-188.

³⁴ BARCELÓ: *La escritura árabe...*, 118.

³⁵ BARCELÓ: *La escritura árabe...*, XXIa i XXIXb.

³⁶ OCAÑA: *Repertorio...*, làmines Xb, XIa i XIIa.

OCAÑA: "La epigrafia hispano-árabe...".

³⁷ LÉVI-PROVENÇAL: *Inscriptions arabes...*, làmines VIIIa, Xa-c, XVIIId-e, XXIIIb i XXVIa-b.

Com ha estat notat per Stasolla,³⁸ a la tercera ratlla del text àrab de Pisa en lloc de les grafies alcoràniques de la vulgata egipciana hi ha la variant ortogràfica *al-ḥayāt* --a més a més de *yā-yyu-hā* (a la segona línia, no anotada per Stasolla)--, però aquestes formes ortogràfiques (atribuïdes sovint a un error del tallista) són en general molt comuns als epígrafs andalusins.³⁹ També la separació de la grafia corànica *tagurru / nna-kum* en dues ratlles (vegeu làmina 1 i figura 4, línies 3-4) es troba freqüentment als epitafis àrabs d'al-Andalus.⁴⁰

La mateixa grafia *Abī*, que Stasolla llegeix a la ratlla cinquena en lloc de la forma nominativa *Abū* «che grammaticalmente sarebbe appropriata»,⁴¹ és usada en un epitafi de Dénia datat el 432 / 1041.⁴² Stasolla explica la presència de la grafia *Abī* a l'estela pisana per un error del tallista, reenviant, però, a d'altres formes vulgars similars que apareixen a les inscripcions àrabs.⁴³ El fet que sigui un error de tallista o un vulgarisme res no ens diu sobre el lloc on es va produir la làpida; no ens serveix d'ajut per determinar-ne l'origen.

Barral,⁴⁴ sense cap argument ben fonamentat, hipotetitza que en comptes d'*Abī* es tractaria ací de la preposició *ilā*, transformant d'aquesta manera una piadosa pregaria islàmica vinculada a la visió alcorànica del paradís (que en mantes esteles funeràries andalusines precedeix el nom del mort) en una aberració sintàctica i teològica: *¡Haga Dios resplandecer Su rostro sobre Muḥammad!*. Per a aquest autor la fórmula que ell proposa és similar a una frase bíblica (*Salm* 31 (30) 17) i aniria dedicada al profeta de l'Islam, però sense argumentar el perquè d'una estranya inclusió com aquesta que mai no es documentada als epitafis islàmics d'arreu del món.

En qualsevol cas, la làpida àrab de *San Sisto* comparteix amb les làpides andalusines el formulari, les dimensions, la decoració i l'alfabet cúfic de les lletres. Les característiques cal·ligràfiques alcoràniques similars també ens permeten suposar que aquest epitafi hagi estat produït a al-Andalus al segle XI.

Ens resta encara descobrir la personalitat històrica del difunt i si és possible arribar a esbrinar o conèixer algun cosa sobre la seva existència que ens permetrà reconstruir la part perduda del text de l'epígraf; potser així es podria obtenir un altre indici per a confirmar l'atribució andalusina de la làpida pisana i fixar amb més aproximació el lloc on es va produir la inscripció.

5. El difunt

El text de la làpida editat per Stasolla indica que el difunt era *al-amīr*, és a dir emir, príncep o sobirà. Per tant és possible que el mort es trobés entre els caps o governadors locals d'alguna de les moltes províncies i regnes andalusins que existiren en el període

³⁸ STASOLLA: "L'iscrizione araba...", 100-101.

³⁹ LÉVI-PROVENÇAL: *Inscriptions arabes...*, xxvi.

⁴⁰ BARCELÓ: *La escritura árabe...*, 102.

⁴¹ STASOLLA: "L'iscrizione araba...", 101.

⁴² BARCELÓ: *La escritura árabe...*, 109 i 149 núm. 15.

⁴³ Com ara *Abū* en lloc d'*Abī* o *Abā*. Vegeu LÉVI-PROVENÇAL: *Inscriptions arabes...*, xxviii.

⁴⁴ BARRAL: "Encontrada la lauda del emir al-Murtaḍā, ...", 120.

“Taifa”, val a dir: el segle XI al qual reenvien els indicis ja analitzats de formulari, dimensions, decoració, escriptura i epigrafia.

He tingut la sort de trobar un individu amb el nom ‘Abd Al-lāh ibn Aġlab entre els caps locals. Es tracta de l’últim governador de l’illa de Mallorca posat pel rei de Dénia ‘Alī ibn Mujāhid *Iqbāl al-dawla* (436-450/1045-1076). Aquell home era fill d’un governador que alguns cronistes àrabs anomenen pel nom d’al-Aġlab, governador de la mateixa illa de Mallorca als temps del primer rei de Dénia Muḡāhid. Quan s’extingeix el regne de Dénia pocs anys després (468 / 1076) en ésser annexionat pel regne dels Hūd aragonesos, ‘Abd Al-lāh ibn Aġlab es proclama *amīr* independent de les Illes en data indeterminada i assumeix el *laqab* o títol honorífic d’al-Murtaḡā fins la seva mort el 486 / 1093-1094. Li va succeir amb el títol de *Nāṣir al-dawla* Mubaššir ibn Sulaymān el qual va morir el 507 / 1114 durant la incursió de soldats pisans i catalans contra les Illes.⁴⁵

D’acord amb les informacions de les monedes emeses a Mallorca amb el nom d’al-Murtaḡā, Rosselló fa temps que col·locà el període al qual ‘Abd Al-lāh ibn Aġlab fou *wālī* o governador entre 450 i 480 / 1053-1087 i el període al qual fou emir entre 480 i 486 / 1087-1093, anys en què va batre moneda al seu nom.⁴⁶ Segons Wasserstein el període de valiat d’Ibn Aġlab començà el 463 / 1070-1071(?) i la independència amb el títol d’al-Murtaḡā l’any 468 / 1076.⁴⁷ Rubiera era de l’opinió que el rei Mujāhid nomenà governador de les Illes un alliberat seu dit Aġlab que va ocupar el càrrec entre 428 i 436 / 1036-1045 i després el seu fill n’ocupà el mateix càrrec entre 442 i 468 / 1050-1076, any 468 / 1076 al qual s’hi proclamà emir o príncep independent.⁴⁸

L’opinió expressada per Viguera s’adhereix al suggeriment cronològic ja indicat per Rosselló, excepte l’ascens al tron d’al-Murtaḡā que – al igual que Rubiera – col·loca en 468 / 1076.⁴⁹ Guichard també ha situat l’emirat independent de Dénia a les Balears l’any 468 / 1076, sota govern de l’emir ‘Abd Al-lāh al-Murtaḡā el qual durà fins l’any 486 / 1096 (*sic*).⁵⁰

És difícil, però, decidir la cronologia exacta amb les escasses notícies que ens ofereixen els cronistes àrabs sobre el govern de l’illa de Mallorca en aquest període. No obstant mancar notícies històriques precises referents als anys de valiat, és segura però la data de la mort de l’emir ‘Abd Al-lāh ibn Aġlab al-Murtaḡā el govern del qual cessà entre

⁴⁵ Sobre aquests esdeveniments vegeu G. ROSSELLÓ BORDOY: *L’Islam a les Illes Balears*. Palma de Mallorca, 1968, 49-56.

M. MAKKI: “The political history of al-Andalus (92/711-897/1492)”, in S. Kh. JAYYUSI (ed.) i M. MARÍN (chef consultant) *The Legacy of Muslim Spain*, Leiden-New York-Köln, 1994, I, 58-59.

⁴⁶ ROSSELLÓ: *L’Islam a les Illes Balears*, 52, 53 i nota 10, 136-137.

⁴⁷ D. WASSERSTEIN: *The Rise and fall of the Party-Kings. Politics and Society in Islamic Spain 1002-1086*. Princeton: Princeton University Press, 1985, 89.

⁴⁸ M. J. RUBIERA MATA: *La Taifa de Denia*. Alacant, 1985, 113.

⁴⁹ M. J. VIGUERA MOLÍNS: “Historia política”, in J. M. JOVER ZAMORA (dir.) *Historia de España. Menéndez Pidal*. vol. VIII/1 M. J. VIGUERA MOLÍNS (coord.): *Los Reinos de Taifas. Al-Andalus en el siglo XI*. Madrid, 1994, 64-65.

⁵⁰ P. GUICHARD: “Al-Andalus sous les Amirides et les princes de taifas”, in J. C. GARCIN: *Etats, sociétés et cultures du Monde Musulman Médiéval. Xe-XVe siècle*. Paris : PUF, 1995, I, 77.

el 486 (1 febrer 1093 - 21 gener 1094), últim any en el qual va batre monedes al seu nom, i el 487/1094, primer any en el qual ho feu el seu successor Mubaššir.⁵¹

Malauradament a l'epitafi pisà només es veuen clares les lletres dels cardinals «vuitanta-sis», però la manca del numeral «quatre-cents» no impedeix d'arribar a la seguretat absoluta que la data de la làpida és 486 i que ens trobem davant l'epitafi d'Abū Muḥammad 'Abd Al-lāh ibn Aġlab al-Murtaḍà, rei de Mallorca. No n'hi ha dubte: el seu títol pot veure's, encara que quelcom malmès i fragmentat, entre la quarta i la cinquena ratlla, allà on Stasolla interpretà <Abū?> en lloc d'*al-Mur-* (al final de la línia 4) i *Naṣr* en lloc de *-taḍà* (la primera paraula de la ratlla cinquena).

Pareix evident del què es desprèn de les dades exposades que l'artífex de la làpida no va escriure una primera *kunya* (Abū Naṣr), com proposà Stasolla i accepta Barral. El que està esculpit aquí és el *laqab* o títol honorífic reial: al-Murtaḍà. Per tant, com he dit abans, tenim finalment la certitud: el lloc d'origen de la làpida és l'illa andalusina de Mallorca i el difunt era ni més ni menys que el seu rei al-Murtaḍà.

6. L'epitafi d'al-Murtaḍà, rei de Mallorca

He fet una reconstrucció del text perdut de l'estela pisana perquè crec que seria interessant que els historiadors conegueren l'epitafi complet en totes les seves parts (vegeu figura 4). La meua reconstrucció d'un text que ens ha arribat mutilat i la meua recomposició del seu desenvolupament es basa i documenta en un mètode d'indagació crítica de l'alfabet de qualsevol làpida, de l'examen del seu formulari semblant al d'altres peces andalusines que permeten la seva reconstrucció i de les mides de la caixa d'escriptura.

Anteriorment he cercat de restaurar un conjunt d'esteles islàmiques incompletes del País Valencià i ho he fet en base al mètode d'indagació crítica descrit que és el mateix seguit aquí.⁵² Vet ara el text àrab que proposo i la seva traducció:

⁵¹ ROSSELLÓ: *L'Islam a les Illes Balears*, 137.

A. VIVES Y ESCUDERO: *Monedas de las dinastías arábigo-españolas*. Madrid, 1893, làmina núm. 1360.

G. C. MILES: *Coins of the Spanish Mulūk al-Ṭawā'if*. New York, 1954, 67-73 i làmina VII.

M. A. GINER: "Acuñaiones de al-Murtada y Mubasir (480-508, 1087-1115)", in *II Symposium Numismático de Barcelona*. Barcelona, 1979.

A. MEDINA GÓMEZ: *Monedas hispano-musulmanas*. Toledo, 1992, 300.

⁵² El mètode utilitzat es pot veure a BARCELÓ: *La escritura árabe...* 1998.

«¹ | بسم الله الرحمن الرحيم |² * يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ |³ | فَلَا تَغُرَّكُمْ الْحَيَاةُ
الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّكُمْ |⁴ | نَكَمُ بِاللَّهِ الْغُرُورُ * . تَوْفِي الْأَمِيرِ <المر> |⁵ | تَضَى نَضْرَ اللَّهِ وَجْهَهُ
أَبِي مُحَمَّدٍ <عبد> |⁶ | اللَّهُ بْنُ أَغْلَبٍ ضَحَى يَوْمَ السَّبْتِ |⁷ | لِأَرْبَعِ عَشْرَةَ لَيْلَةً |⁸ | بَقِيَتْ مِنْ ذِي
الْحِجَّةِ <عاحم> |⁹ | سِتَّةَ وَثَمَانِينَ <وَأَرْبَعِ مِائَةٍ> |¹⁰ | وَكَانَ مَوْلِدُهُ يَوْمَ الْخَمِيسِ < |¹¹ | لْخَمْسِ
بَقِيْنَ مِنْ < رِبِيعِ الْآخِرِ > |¹² | سَنَةِ ثَمَانٍ وَأَرْبَعِينَ وَأَرْبَعِ < |¹³ | مِائَةِ رَحْمَةِ الْحَلِهِ وَرَحْمِ
مِنْ تَرَ > |¹⁴ | حَمِ عَلَيْهِ آمِينَ رَبِّ الْعَالَمِينَ >»

¹ En nom de Déu, Clement, Misericordiós. ² «Homes! El que promet Déu és veritat!
³ Que la vida terrenal no us enganyi! Que no <enga> ⁴ nyi a vosaltres, sobre el que és Déu, l'Enganyador!» [Alcorà XXXV, 5]. Ha mort l'emir <al-Mur> ⁵ taḏà --Déu faci resplendir el seu rostre!-- Abī [sic] Muḥammad <'Abd> ⁶ Al-lāh ibn Aġlab al moment d'*al-ḏuḥā* del diürn del dissabte ⁷ a catorze nits ⁸ mancants de *Dū-l-ḥiḡḡā* [= 16 *Dū-l-ḥiḡḡā*] de l'a<ny> ⁹ vuitanta-sis <i quatre-cents> [= 7 gener 1094]. ¹⁰ Havia nascut <el dia de dijous> ¹¹ cinc dies mancants de <Rabī' l'últim> ¹² de l'any quaranta->vuit <i quatre-> ¹³ cents [= 11 juliol 1056]. Hagi perdonat Déu ell i els que demanen mise> ¹⁴ ricòrdia per <ell. Amen, Senyor dels mons!>.

La restauració de les lletres perdudes entre les línies primera i novena sembla clara i es basa en el text alcorànic, en el títol honorífic i en el nom propi i *nasab* de l'emir Ibn Aġlab; en la línia novena és evident que manquen les paraules «quatre-cents»; en la ratlla dotzena manquen les lletres finals de la paraula «quaranta» i el començament del numeral «quatre[-cents]».

A la línia sexta he interpretat *ḏuḥā* en lloc de *fajr*, lectura preferida per Stasolla però que contradiuen les lletres de l'alfabet usat en l'estela, amb les quals no és possible confondre les traces <ḏ> i <f> (figura 3, núm. 7 i 10). El període de la llum del dia al qual remet el primer terme àrab és per a molt més entrat el matí que no pas el moment de l'alba que assenyala el segon mot (*fajr*).

Restituir al seu estat primitiu el text de les ratlles deu i onze és més difícil. D'acord amb les taules de correspondència de dates islàmiques i el calendari dels cristians⁵³ i d'acord també amb el text que resta a l'epígraf, el dia del mes en el qual vingué al món al-Murtaḏà l'any 448, podria ser el 25 de Rabī' I, el 24 de Rabī' II o el 25 de *Dū* al-qa'da. El lloc disponible en la làpida fa possible restaurar en la línia onze tots tres noms de mes, però en la ratlla déu no hi ha espai per escriure «dimecres»; deurem per açò rebutjar la data 25

⁵³ M. OCAÑA JIMÉNEZ: *Nuevas tablas de conversión de datas islámicas a cristianas y viceversa. Estructuradas para concordar, día por día, años completos*. Madrid, 1981.

de Rabī' I (= 12 juny 1056) i triar entre les altres dues possibles solucions. La diferència és, per tant, de pocs mesos.

Personalment he triat el mes de Rabī' II (= dijous 11 juliol 1056, que es trobarà al disseny de la figura 4), però podria tractar-se també del 25 del mes de Dū al-qa'da (= 3 febrer 1057, dilluns).

En resum, es pot dir amb seguretat que el rei al-Murtaḍā morí a l'edat dels trenta-vuit anys aproximadament. Les hipòtesis citades que senyalaven el principi del seu valiat l'any 442/1050 o l'any 445/1053 no poden ser admeses simplement perquè, d'acord amb la data [4]48 que es veu sobre la làpida, en aquells anys 'Abd Al-lāh ibn Aḡlab encara no havia nascut.

En les dues línies últimes hi era escrita una plegaria final. He desenvolupat el text que manca seguint el de les plegaries documentades en les esteles andalusines del mateix període: *raḥīma-hu Al-lāh wa-raḥīma man tarāḥama 'alay-hi. Amīn Rabb al-'ālamīn*. Es pot comprovar que en les inscripcions d'Almeria datades entre 410 i 452 / 1019-1060 ha romàs una fórmula religiosa igual⁵⁴ la qual hom troba també en esteles datades entre 453 i 462 / 1061-1070 procedents de País Valencià, en particular les del regne de Dènia al territori del qual l'illa de Mallorca hi pertanyia en aquest període.⁵⁵

7. Un trofeu de guerra

Si és certa la procedència de Mallorca, com és possible que l'epígraf es trobi a Pisa? I com i quan hi va arribar? Em pareix útil citar les paraules de l'arabista Pellegrini qui, per documentar les relacions de la ciutat toscana amb els àrabs de la península Ibèrica, hi nota l'existència d'«una epigrafe araba frammeteria, in caratteri cufici arcaici, rinvenuta in occasione dei restauri della chiesa di S. Sisto (ed ivi conservata)».⁵⁶ És a dir, la nostra estela.

En aquest sentit és significatiu a més a més un capitell que es conservava a la nau central de la cúpula o *Duomo*. Es va descobrir a les obres de restauració de l'any 1918 a la nau central septentrional de la catedral pisana i porta gravat a sobre una inscripció àrab que diu: «obra del tallista Fath, el seu servidor». Citació que ens porta al califat andalusí i a la capital cordovesa on s'han trobat diversos capitells que duen el nom del servidor Fath com és el cas d'altres procedents de Granada, Sevilla o el jaciment arqueològic de Madīnat al-Zahrā' datats en la segona meitat del segle X.⁵⁷

En estudiar per primera vegada aquesta peça arquitectònica i assenyalar la seva procedència cordovesa, Monneret de Villard⁵⁸ avançava la hipòtesi que tant el capitell com també el famós grifó hagin arribat a Pisa amb el botí obtingut del saco d'Almeria de 1089 o

⁵⁴ OCAÑA: *Repertorio...*, 9, 11, 13, 14, 17, núm. 11, 13, 15, 16, 20.

⁵⁵ BARCELÓ: *La escritura árabe...*, 85, 160, 163, 166, 170, 172, núm. 20, 21, 23, 27, 29.

⁵⁶ PELLEGRINI: *Gli arabismi nelle lingue neolatine...*, II, 411.

⁵⁷ G. CURATOLA (ed.): *Eredità dell'Islam. Arte islamica in Italia*. Milano, 1993, 122-123, núm. 39 a càrrec d'A. Contadini.

⁵⁸ U. MONNERET DE VILLARD: "Le chapiteau arabe de la Cathédrale de Pise", *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* I, 1946, 17-23.

del saco de les illes Balears de 1114.⁵⁹ Aquella cèlebre empresa Balearica és referida en detall pel *Liber Maiolichinus: De Gestis Pisanorum Illustribus*. Com a conseqüència del pacte establert entre catalans i pisans l'any 1113, i després d'un resseguir d'esdeveniments que no interessaven en aquest moment, llurs soldats arribaren a l'illa de Mallorca i assetjaren la ciutat en la primavera de 1114. El siti finí amb el saqueig de la capital l'abril de 1115.

Crec sense dubtes que l'estela pisana prové de l'illa de Mallorca i de la sepultura de l'emir al-Murtaḍà i que fou transportada a Pisa juntament a d'altres objectes del botí de guerra obtingut el 1115. Sospito però que la seva presència en l'església de *San Sisto* de la ciutat toscana no sigui degut a un simple atzar. Els exemples d'altres objectes d'art islàmic col·locats sobre el sostre d'esglésies de Pisa i a dins de llocs sagrats fan palesa la seva funció: mostrar la satisfacció dels cristians per la victòria llur sobre els musulmans.

Una victòria dels pisans que és recordada, al mateix temps, per una inscripció llatina en el *Duomo* segons la qual la reina de Mallorca s'hi hauria convertit al cristianisme.⁶⁰ El mateix *Liber Maiolichinus* recorda a més a més el rei *Burabé*, açò és Abū Rabī' Sulaymān ibn Lubbūn, successor de Mubaššir *Nāšir al-dawla*, fet presoner, portat a Pisa i mostrat a Itàlia com si fos estat "un trofeo digno di vedersi".⁶¹

Recordem també que el rei Mubaššir va morir trobant-se a l'interior de la ciutat en el transcurs dels fets d'armes durant el siti de la capital per catalans i pisans, per això la seva sepultura possiblement no era solemne, ni majestuosa ni destacada per un epitafí. Però el sepulcre d'al-Murtaḍà fou més fàcil d'identificar pels pisans perquè hauria estat a l'interior del palau, col·locat a la seva *rawḍa* o panteó; tal i com havien acostumat fer a l'alcàsser de Còrdova els Omeies, model de comportament reial per a molts estats taifes.⁶²

És molt probable que l'obra fora encarregada per Mubaššir, l'eunuc d'Ibn Aḡlab a l'època de govern del qual Mallorca ciutat va ampliar el seu recinte emmurallat.⁶³ Amb tot i amb això, les font àrabs no precisen on es trobava aquell cementiri o panteó reial. Com a mínim, el conjunt de notícies documentals i arqueològiques de què disposem fins ara no permet de remuntar les dades abans de l'etapa de l'emir Mubaššir ni tampoc d'anar-hi més enrere.⁶⁴

Els cristians es portaren l'estela, transportant-la a Pisa i la col·locaren com trofeu de guerra als murs de l'església de *San Sisto*, església que havia estat edificada sota aquesta

⁵⁹ MONNERET DE VILLARD "Le chapiteau arabe...", 21-23; opinió que també recull A. CONTADINI: "La Spagna dal II/VIII al VII/XIII secolo", in Giovanni CURATOLA (ed.): *Eredità dell'Islam. Arte islamica in Italia*. Milano, 1993, 123.

⁶⁰ PELLEGRINI: *Gli arabismi nelle lingue neolatine...*, II, 410-411, n. 12.

⁶¹ M. MULET MAS (trad.): *Liber Maiolichinus. De Gestis Pisanorum Illustribus*. Palma de Mallorca, 1991, 69 (a final del *Liber VIII*).

⁶² BARCELÓ: *La escritura árabe...*, 39.

⁶³ M. M. RIERA FRAU: "La ciudad islámica en las islas Baleares", in P. CRESSIER i M. GARCÍA-ARENAL (eds.): *Genèse de la ville islamique en al-Andalus et au Maghreb occidental*. Madrid, 1998, 212.

⁶⁴ M. M. RIERA FRAU: *Evolució urbana i topogràfica de madīna Mayūrqa*. Palma de Mallorca, 1993, 117-120.

advocació --i la seva construcció pagada amb una part de les riqueses del botí-- perquè *in die Sancti Sixti* era estada capturada Almeria el 1089.⁶⁵

Conclusió

Fins aquí la meva argumentació sobre la procedència de la làpida àrab de Pisa i sobre la personalitat del difunt. L'estudi que he realitzat del formulari, la decoració, les dimensions i l'alfabet ens remetent a tipus característics dels quals es pot deduir amb certesa que l'estela fou importada d'al-Andalus. Per fortuna el fragment de làpida que ens ha arribat conserva el nom del difunt: Abū Muḥammad 'Abd Al-lāh ibn Aḡlab al-Murtaḏā personatge del qual ara serà precís refer-ne la biografia.

La làpida constitueix un primer exemple segur d'objectes que foren transportats des de Mallorca com a botí de guerra el 1115. Entre aquests objectes podria trobar-se també el cèlebre grifó. La inscripció que podem observar-hi, sobre el ventre d'aquell animalot fabulós, recorda el tipus de la nostra làpida (fins i tot amb algunes traces iguals); a més a més, la decoració floral que es troba dins la faixa epigràfica és similar a la d'una altra peça provinent d'al-Andalus conservada a la ciutat toscana i totes dues comparteixen un estil característic propi, comú també a l'estela pisana.

La investigació sobre això, però, mereix que se li dediqui un treball independent.

BIBLIOGRAFIA

- ACIÉN ALMANSA, Manuel i MARTÍNEZ NÚÑEZ, María Antonia: *Catálogo de las inscripciones árabes del Museo de Málaga*. Madrid: Dirección General de Bellas Artes, Archivos y Bibliotecas, 1982.
- BARCELÓ, Carmen: "Estructura textual de los epitafios andalusíes (siglos IX-XIII)", in Juan ARANDA DONCEL (coord.): *Homenaje a Manuel Ocaña Jiménez*. Córdoba: Delegación Provincial de la Consejería de Cultura de la Junta de Andalucía, 1990, 41-54.
- : *La escritura árabe en el País Valenciano. Inscripciones monumentales*. València: Área de Estudios Árabes e Islámicos de la Universitat de València, 1998.
- : "Un epitaffio islamico proveniente da Maiorca portato a Pisa como trofeo di guerra?", *Quaderni di Studi Arabi. Nuova Serie* 1, 2006, 55-68.
- : "Túmulo islámico del Museo Histórico Municipal de Écija", *Astigi Vetus*. núm. 2, 2006, 131-138.
- : "El cúfico andalusí de "provincias" durante el califato (300-403/912-1013), *Cuadernos de Madīnat al-Zahrā'* [Actas IV Jornadas de Madīnat al-Zahrā': Nuevas investigaciones sobre el Califato de Córdoba. Córdoba, 10 al 12 Noviembre 2003] 5, 2004, 173-197.
- BARRAL, José: "Encontrada la lauda del emir al-Murtaḏā, primer rey independiente de las Islas", *Anuario. Ibiza - Formentera* núm. 12, 1994, 119-126.
- BERNUS-TAYLOR, Marthe (dir.): *Les Andalousies, de Damas à Cordoue*. Paris: Institut du Monde Arabe-Éditions Hazan, 2000.
- BLAIR, Sheila S.: *Islamic Inscriptions*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998.
- CONTADINI, Anna: "La Spagna dal II/VIII al VII/XIII secolo", in Giovanni CURATOLA (ed.): *Eredità dell'Islam. Arte islamica in Italia*. Milano: Amilcare Pizzi - Silvana Editoriale, 1993, 105-132.

⁶⁵ CONTADINI: "La Spagna dal II/VIII...", 130, n. 8.

- CURATOLA, Giovanni (ed.): *Eredità dell'Islam. Arte islamica in Italia*. Milano: Amilcare Pizzi - Silvana Editoriale, 1993.
- GINER, María A.: "Acuñaiones de al-Murtada y Mubasir (480-508, 1087-1115)", in *II Symposium Numismático de Barcelona*. Barcelona: Asociación Numismática Española, 1979, 358-363.
- GUICHARD, Pierre: "Al-Andalus sous les Amirides et les princes de taifas", in Jean Claude GARCIN: *Etats, sociétés et cultures du Monde Musulman Médiéval. X^e-XVe siècle*. Paris: PUF, 1995-2000. 3 vols.
- HERNÁNDEZ GIMÉNEZ, Félix: *El codo en la historiografía árabe de la Mezquita Mayor de Córdoba*. Madrid: Imprenta y Editorial Mestre, 1961.
- LÉVI-PROVENÇAL, Evariste: *Inscriptions arabes d'Espagne*. Paris-Leiden: E. Larose-E. J. Brill, 1931.
- MAKKI, Mahmoud: "The political history of al-Andalus (92/711-897/1492)", in Salma Khadra JAYYUSI (ed.) & Manuela MARÍN (chef consultant): *The Legacy of Muslim Spain*, Leiden-New York-Köln: E.J. Brill, 1994, I, 3-87.
- MARINETTO SÁNCHEZ, Purificación: "El capitel en el periodo Taifa", in *Coloquio Internacional de Capiteles Corintios Prerrománicos e Islámicos (ss. VI-XII d.C.)*. Madrid: Dirección General de Bellas Artes y Archivos, 1990, 145-166.
- MEDINA GÓMEZ, Antonio: *Monedas hispano-musulmanas*. Toledo: Instituto Provincial de Investigaciones y Estudios Toledanos, 1992.
- MILES, George C.: *Coins of the Spanish Mulūk al-Ṭawā'if*. New York: The American Numismatic Society, 1954.
- MONNERET de VILLARD, Ugo: "Le chapiteau arabe de la Cathédrale de Pise", *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* I, 1946, 17-23.
- MULET MAS, Mireia (trad.): *Liber Maiolichinus. De Gestis Pisanorum Illustribus*. Palma de Mallorca: Societat Arqueològica Lul·liana, 1991.
- OCAÑA JIMÉNEZ, Manuel: *Repertorio de inscripciones árabes de Almería*. Madrid-Granada: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1964.
- : *Nuevas tablas de conversión de datas islámicas a cristianas y viceversa. Estructuradas para concordar, día por día, años completos*. Madrid: Instituto Hispano-Árabe de Cultura-Ministerio de Cultura, 1981.
- : "La epigrafía hispano-árabe durante el periodo de Taifas y Almorávides", in *Actas del IV Coloquio Hispano-Tunecino. Palma de Mallorca 1979*. Madrid: Instituto Hispano-Árabe de Cultura, 1983, 197-204 i làmines.
- OMAN, Giovanni: "Materiali per lo studio della presenza araba nella regione italiana", in *Studi Magrebini* XXI, 1989, 1-8.
- PELLEGRINI, Giovan Battista: *Gli arabismi nelle lingue neolatine con speciale riguardo all'Italia*. Brescia: Paideia Editrice, 1972. 2 vols.
- RIERA FRAU, María Magdalena: "La ciudad islámica en las islas Baleares", in Patrice CRESSIER i Mercedes GARCÍA-ARENAL (eds.): *Genèse de la ville islamique en al-Andalus et au Maghreb occidental*. Madrid: Casa de Velázquez - CSIC, 1998, 207-217.
- : *Evolució urbana i topogràfica de madīna Mayūrqa*. Palma de Mallorca: Ajuntament de Palma, 1993.
- ROSSELLÓ BORDOY, Guillem: *L'Islam a les Illes Balears*. Palma de Mallorca: Editorial Daedalus, 1969.
- RUBIERA MATA, María Jesús: *La Taifa de Denia*. Alicante: Instituto de Estudios Juan Gil-Albert, 1985.
- STASOLLA, Maria Giovanna: "L'iscrizione araba della chiesa di San Sisto in Pisa", *Studi Magrebini* XII, 1980, 99-102 i làmines.

VIGUERA MOLÍNS, María Jesús: "Historia política", in José María JOVER ZAMORA (dir.) *Historia de España. Menéndez Pidal*. Vol. VIII/1 María Jesús VIGUERA MOLÍNS (coord.): *Los Reinos de Taifas. Al-Andalus en el siglo XI*, Madrid: Espasa-Calpe, 1994, 31-129.

VIVES Y ESCUDERO, Antonio: *Monedas de las dinastías arábigo-españolas*. Madrid: Real Academia de la Historia, 1893.

WASSERSTEIN, David: *The Rise and fall of the Party-Kings. Politics and Society in Islamic Spain 1002-1086*. Princeton: Princeton University Press, 1985.

Fig. 1. El nexa *Al-lāh* en inscripcions andalusines del segle XI, segons Ocaña (1983).

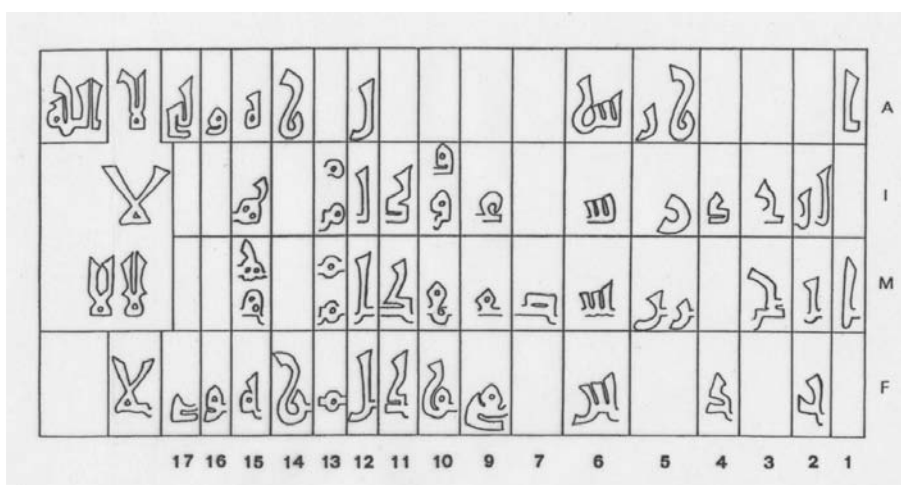

Fig. 2. Alfabet d'una inscripció àrab de València (453 H./1061 JC).

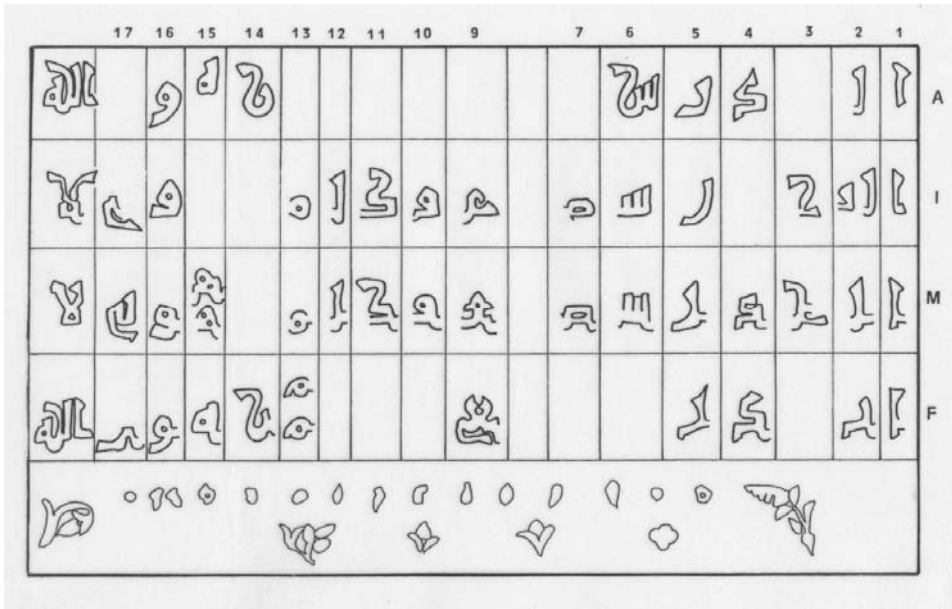

Fig. 3. Alfabet de la inscripció àrab de Pisa i la seva decoració (484 H. / 1096 JC).

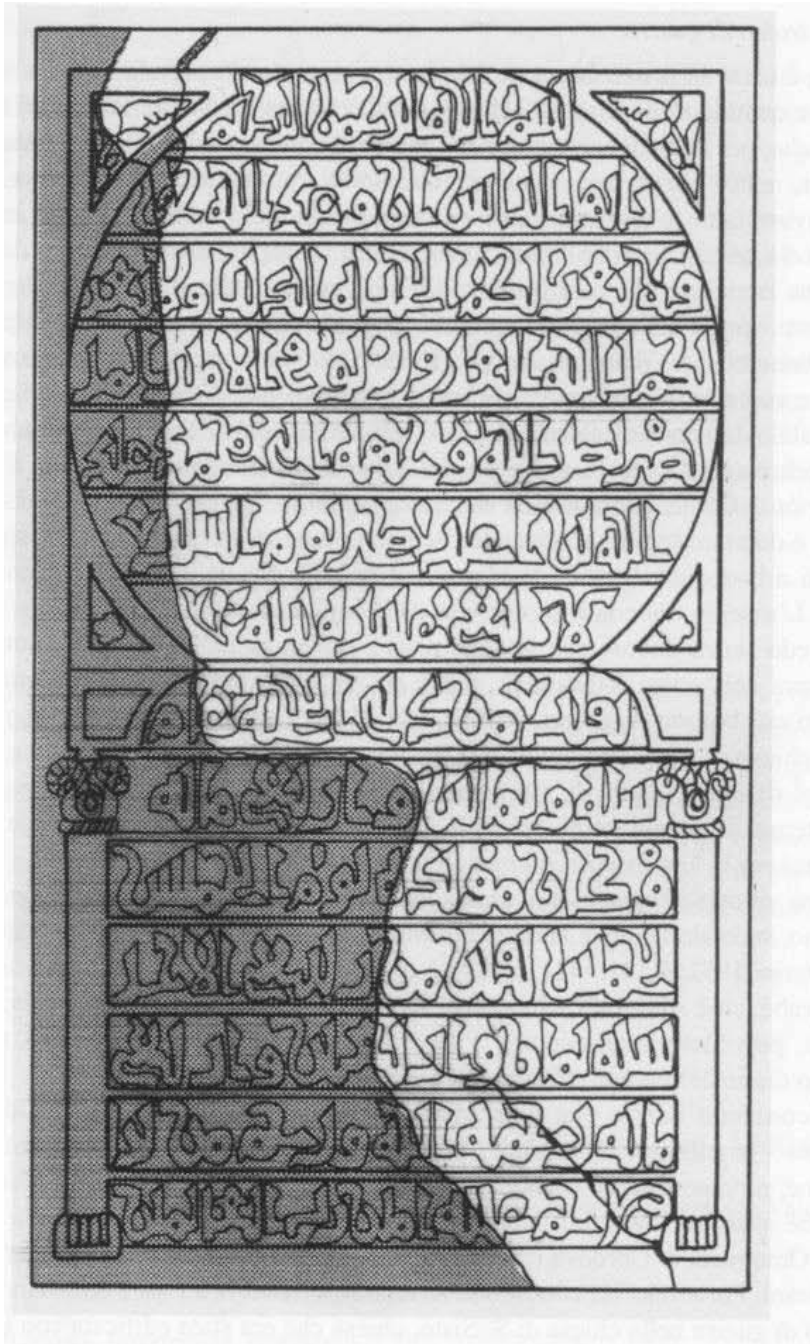

Fig. 4. Reconstrucció de la zona perduda de l'estela àrab conservada a l'església de *San Sisto* de Pisa.

Làmina 1. Estela àrab